

Bidrag til Skolevæsnets Historie i Haderslev Amt.

Af N. J. Andersen.

I Aaret 1650 modtog Præsterne i Haderslev Amt en Skrivelse af følgende Indhold:

Efter vor Allernaadigste Herres og Konges Befaling bliver da denne nu udi næst forgangne Aar udi dette Len og By Haderslev anstillede og forordnede Gen. Kirke-Visitation og derpaa følgende Kongelige Kommission at efterkomme — kundgjort:

- a. Præsterne optegne de Sognefolk, som have Børn; ville de ikke lyde og lade deres Børn søge Skole, da tilkendegives det for Øvrigheden.
- b. De maa Ingen til Herrens Bord antage eller kopulere, før de kunne forklare Luthers Katekismus og udsige deres Tros rette Mening.
- c. Byer, som ikke over $\frac{1}{4}$ Mil ligge ude af Vejen, og hvor ingen farlige Veie med Aaer ere hinderlige, skulle skikke deres Børn til Sogneskolemesteren.
- d. Har Skolemesteren ingen visse eller altfor ringe Salaria, skal Folk alvorlig tilholdes at give ham noget vist, saasom en Gaardmand en Skjeppe Korn, en Kaadner, 3 til 4 Skilling. De Vægrende bør eksekveres og udpantes.

e.f. Opbygges ordentlige Skolehuse, og Præsten visiterer Skolen hvert 4. Aar.

g. Kirken skal betale for de fattige Børns Skolegang.

h.i. Hvert Sogn have sin Skole, og ikke bruges tyske Bøger paa danske Steder.

Haderslev, den 20. August 1650.

Kay v. Ahlefeld. D. Steph. Klotz.

Man fik imidlertid snart andet end Skolesager at tænke paa. I de sidste 25 Aar havde Halvøen 2 Gange været oversvømmet af Fjender, først af de Kejserslige og dernæst af Svenskerne, og lidt meget ved Plyndring. Det var kun 5 Aar siden, den sidste Fred var bleven sluttet. 1657 udbrød Krigen med Sverrig, der varede til Foraaret 1660. Først blev Halvøen indtaget af Svenskerne, men 1658 kom en Hær paa 30,000 Mand bestaaende af Brandenborgere Østerrigere og Polakker for at hjælpe os. Vel fordrevede de, Svenskerne over til Øerne, men navnlig vare Polakkerne*) meget værre end Svenskerne. De gjorde sig skyldige i de værste Voldsomheder. I Moltrup afbrændte de Præstegaarden. Præsterne i Skodborg og Rødding bleve dræbte af dem. Byerne Slevad og Lillholt med Kapel bleve afbrændte. Strejfkorps flakkede omkring og plyndrede alle Vegne. Folk bleve hængte op i Skorstene i Røg. Man flygtede for dem ud i Skovene, og hvor man troede sig stærk nok dertil, skød man dem ned.

Samme Aar udbrød der Blodgang, „den hvide Blod-sot“, ikke alene i Had. Amt, men ogsaa andet Steds, f. E. i Jylland. Mange hundrede døde. Landet blev øde; Be-

*) Sammenlign: Polakkerne i Nordslesvig af J. Fausbøl: „Sønd. Aarb.“ 1895.

boerne fattedes. I dette og forrige Aar kreperede, tænk, i dette Amt alene vist 28 Præstemænd*). 3 af Haderslev Latinskoles Lærere og 2 af Fruekirkenes Præster døde af Sygdommen.

Da der var Brist paa Føde- og Sædekorn, steg Rugens Pris til 16 Daler, en umaadelig Pris efter daværende Forhold. — Der skulde Tid til at vinde Kræfter, inden der atter kunde tænkes paa Skolevæsnets Ordning.

Fra de følgende Tider er der opbevaret en Del Skrivelser om Skolevæsnet i Kirkearkivet i Hammelev. I den ældste Skrivelse fra 1719 fra Provst Fischer tales ikke alene om „en ordinær Degn og Skolemester“ i Hammelev, men ogsaa om „alle andre Biskoler“ i Sognet. 1731 byggede man en ny Skole i Styding. Efter en endnu opbevaret Regning kostede den 43 Daler 3 Skilling, men det ser ud til, at man enten har anført en Udgift forkert eller talt feil sammen; thi Summen af de anførte Poster bliver kun 38 Daler 3 Sk. Man havde købt 2700 Sten; Bygningen var som andre Bygninger den Tid, Bindingsværk og havde 6 Vinduer. Tømrer-, Snedker- og Murerlønnen var beregnet til 5 Daler; i denne Sum var dog ikke medregnet Vinduernes Pris. Tækkeren fik 1 Daler. Stydingerne ydede fri Haand- og Spændtjeneste ved Opførelsen af Skolehuset.

Den 7. Dec. 1731 bade samtlige Indvaanere i Styding Provsten om efter Løfte af Kirkekassen at ville betale 5 M. 12 Sk. til Mester Johannes Hansen for de 6 Vinduer i Skolehuset. Den 26. Febr. 1732 har Provsten skrevet paa Regningen, at foruden de nævnte 5 M. 12 Sk. skal

*) P. Rhode: Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse.

Kirkekassen endvidere udbetale 8 Daler 4 Sk. Maaske Nogen kunde synes, at det maatte være en let Sag for en hel By at udbetale den hele Sum, men til Belysning af den daværende Tilstand tillade vi os endnu engang at anføre, hvad Hr. P. Lauridsen*) før har anført i „S. Aarb.“ om Styding By: „Paa 18 større og mindre Gaarde fandtes her 1724: 78 Heste og Føl, 74 Køer, 9 Stude, 55 Ungkvæg, 46 Kalve, 118 Faar, 49 Svin og Grise, 25 Gæs, 16 Plove og 30 Vogne, og ikke en Mand i hele Byen er fri for Skatterestancer, der for en enkelt endog løber langt op over 100 Rdl. spec.“

Skolehuset skulde baade afgive Skolestue og fri Bolig for Læreren. Om man nu fik en Lærer, paa hvem P. Rhodes Ord: „En dansk Skoleholder her er en Kunstner i Regnen og Skriven“ kunde anvendes, kan være tvivlsomt nok. Den Slags Lærere fandtes vel nærmest i Købstæder og ved Degneskoler. Man vragede den Tid just ikke saa meget og kunde heller ikke stille store Fordringer paa Grund af den lille Løn. Hvad det nu gjaldt om, var at faa „en bestandig Skolemester“.

1743 blev der af Pastor Prætorius i Hammelev efter Provstens Ordre skrevet følgende Skolekontrakt:

„I den H. Treenigheds Navn have vi underskrevne Lodsejere i Styding By til den store Guds Æres Forfremmelse og vores Ungdoms tilstrækkelige Underretning i deres Kristendom velvillig og uden Tvang os derhen forenet, og indtil vores naadigste Øvrigheds Approbation besluttet

- 1) at vi af yderste Formue ville med hinanden bestræbe os, at vorres Skolehus, som nu bruges, fremdeles altid maa conserveres i god Stand paa det at,

*) P. Lauridsen: „Sønd. Aarb.“ 1894.

- 2) i samme baade Vinter og Sommer kan holdes en kristelig Skolemester og en bestandig Skole. Og paa det at Skolemesteren hos sit Arbeide og maa have sit Levnets Underhold, skulle
- 3) alle Børn, som findes imellem 5 og 8 Aar gaa baade Sommer og Vinter til Skole, mens fra 8 og til 12 Aar skulle de ikkun være skyldige til at finde sig derind om Vinteren. Dog er
- 4) ingenlunde Meningen denne, at med de benævnte Aar deres Skolegang enten om Sommeren eller om Vinteren præcis skulle ophøre; thi Enhver, som bær en kristlig Omsorg for sine Børn, vil efter sin Evne vel af sig selv holde dem saa længe til Skolen, som han ser, at de samme Steds tiltager og sig forbedrer. Mens
- 5) saadanne Skoleaar ere ikkun til den Ende determinerede, og ansatte, paa det at de Skødesløse, som, Gud bedre det, ikke tage sig det ret til Hjerter med deres Børns kristlige Undervisning, des mere dertil maa blive opmuntrede, naar de, i de anførte Skoleaar, nemlig fra 5 og til 8 baade Vinter og Sommer, og fra 8 og til 12 om Vinteren alene, skulle være pligtede til at betale de sædvanlige Skolepenge, hvad heller Børnene komme til Skole eller ej.
- NB. Ogsaa om Nogen af Fortrædelighed vilde sende sine Børn i saadanne Aar til en fremmed Skole, skal han dog betale Skolemesteren i Styding. Og fordi Skolemesteren af saadanne Penge alene ikke kan leve, saa have vi af kristen Kærlighed tilstaaet
- 6) af enhver hel Gaard aarligen at give hannem til sin Underholdning 1 Skæppe Rug og desforuden
- 7) paa Byens Kogang at holde hannem een Koes Græs

aarligen fri, hvoraf han skal have sin Nytte, enten han selv holder en Ko eller ej. Derimod skal den, som Skolen anbetroes i Styding By,

- 8) blive bestandig baade Vinter og Sommer, uden at gøre efter sin egen Behag Fridage, hos Børnenes Information og for alle Ting se derhen, at de maa undervises i Guds og vor Frelzers Kundskab og anføres til Guds Frygt og alle kristelige Dyder. Hvorudi han og selv skal gaa dem fore med sit eget gode Eksempel.
- 9) skal han være skyldig at straffe de Genstridiges Ondskab paa en tilbørlig Maade uden derudi af Forældrene at forhindres, og
- 10) skal han udlove og forpligte sig til at staa Sognedegnen bi udi hans Embedets Forretning, saa vel i som uden Kirken. Dog ikke videre end naar Nøden det udkræver, og Degnen saadant af hannem begærer.

Som vi nu visseligen haaber, at vi paa saadan Maade kunne faa en vel indrettet Skole og en bestandig Skolemester, saa indfalde vi til vorres Højbydende Hr. Hr. Visitatores med underdanig og ydmyg Bøn og Begæring, at de denne vorres gjorde Forslag ikke alene ville approbere men og naadigst confirmere, paa det samme altid og uryggelig maatte blive staaendis. Hvorved vi dog med allerdybeste Underdanighed undtager Hans Kongl. Maystt. allernaadigste Villie og Befaling, om det enten over kort eller lang Tid maatte behage allerhøjstbemeldte Hans Maystt. herudi at gøre en allernaadigste Forandring eller at forsøge en almindelig Skolernes Forbedring: Hvilket da og vi paa den Fald med allerunderdanigste Lydighed skulle vide at venerere“. — Herefter følger et Tillæg, der just ikke hører med til Skolekontrakten, men er en Hen-

vendelse til Stydingerne. Det lyder saaledes: „Herhos kunde man efter mit Tykke underdanigst bede, at Øvrigheden dette saaledes vilde confirmere, at de samtlige Styding Mænd selv uden derom at overløbe deres Øvrighed maatte anholde de Fortrædelige til at afdrage deres Skyldighed enten med at tage tilstrækkelig Pant fra dem, eller deslige som vorres naadigste H. H. Visitatores efter deres bedste Tykke kunde forføje.

Jeg haver paa hans Højærværdigheds Provstens Ordre vildet meddele Eder dette Forslag, paa det de Vedkommende herover maatte gøre Aftale med hverandre om de saadant, som det er forfattet, ville antage; eller om dem synes, at noget herudi kunde forandres og forbedres, hvorpaa jeg da og med det Første forventer Eders Resolution.

Ellers kan jeg være Eder god derfor, at dette Eders samtykkede fri Vilkaar ikke af 2 eller 3 Genstridige og Fortrædelige skal omstødes. Og beder til Beslutning kærligen, at I tillige ville forenbare Eder derover og samtlig beslutte, at efterdags i Skolehuset ikke skal holdes Grande, paa det at ikke derover kommer mere Klagemaal.

Hammelev, d. 7. Jan. 1743.

Prætorius.“

Denne Skolekontrakt maa imidlertid ikke have fundet megen Yndest i Styding; thi den blev kun underskrevet af 8 Stydinge, altsaa af Mindretallet. Bedre Lykke havde en ny „Skole-Convention“ i Aaret 1758. Den lyder saaledes .

„Saasom vi samtl. underskrevne Lodsejere af Styding til vores og Ungdommens store Skade har maattet fornemme, hvorledes vi hidindtil ikke har kunnet komme til retskaffen vores Skole istand at sætte, saa længe vi leve uden Vedtægt,

dette nøje (i) Betragtning tagen, og til Ungdommens mærkelige Opbyggelse, have vi efter andre omliggende Byers Eksempel paa vores Højgunstige Øvrigheds og Hans Højærværdigheds H. Provstes naadige og gunstige Approbation i Dag underskreven dato med hverandre og med god Raad og Villie indgaaet, frembaaret og sluttet efterfølgende Skole-Convention:

- 1) skal hver Gaardmand, det være sig hel, halv, fjerde eller ottendelspart Gaard, som haver Børn fra 5 og til 10 Aar, være forbunden og forpligtet til at koste og lønne Skolemesteren Vinteren og Sommeren;
- 2) som og de Børn, der er over 10 Aar, skal den, som Børnene tilhører, koste og lønne Skolemesteren om Vinteren alene;
- 3) hvortil alle Gaardenes Besiddere skal og være forbunden og forpligtet til at de, som ingen Børn have eller og de, som have ikke skolevoksne Børn, at give af hver hel Gaard 16 Sk., en halv dito 8, en Fjerdepart Gaard 4 Sk. og saa fort til Skolemesterens Løn, nemlig i 2de Terminer, Halvpart om Paaske og Resten om Mikeli, eller naar som Skolelønnen bliver samlet, tillige et af Landbolerne 4 Skilling om Aaret;
- 4) hvad Skolehuset er angaaende, det være sig med Reparation, eller og et nyt skulde oprettes, skal ske efter Gaarde-Tal, at enhver Gaard efter advinan kan tilkomme at give Materialer eller Omkostninger lige meget, det maa være hvad Navn, det være kan, at forskaffe og vedligeholde.

Endelig for det 5te: Dersom Nogen herefterdags forser sig noget mod Skolen, som Kontrakten ellers kunde være imod, skal han erlægge til Skolens Reparation 8 Skilling

og til H. Kongl. Maystt. Bøder første Gang 16 Sk. Hvorved Kontrahenterne for sig og deres Efterkommere alle optænkelige Eksempationer eller Udflugter, som herimod kunde vorde optænkt eller i Fremtiden optænkes, samt alt uden Svig og Argelist, ved Tro, Hæder, Ære og gode Love fast ubrydeligen skal holde og efterkomme. Til Stadfæstelse have vi nærværende Skole-Konvention velvitterligen og egenhændig underskrevet, og H. Højvelbaarenhed Herr Kammerherre og Amtmand i Haderslev samt tillige H. Højærværdighed Herr Provst i Haderslev underdanigst og tjenestl. ombedet, at de til Vitterlighed naadig og gunstig ville behage med os at subscribere og rathabere.

Actum Styding d. 30. Okt. Anno 1758.

Kontrakten er underskreven af 20 Stydinge, hvoraf 5 med ført Haand; Fjerdeparten har altsaa ikke kunnet skrive deres eget Navn.

Underneden er endnu tilføjet, at Landboerne kun skulde betale 2 Sk. aarlig. Bemærkningen er undertegnet af Peter Matzen.

Allerede 1731 havde der været Nogle, der ikke havde villet betale til den nye Skole. Trods Skole-Konventionen var der endnu en hel Del i Vejen. Allerede i Marts 1759 indsendte 11 Stydinge en Klage imod „de Genstridige“ til Kirkevisitoriet. Klagen lyder saaledes:

„Eders Høj- og Velb. saavel som Eders Højærværdighed nødes vi underskrevne af højnødtrængende Aarsag til i dybeste Underdanighed og Ydmyghed at forestille vores Anliggende, da det er at befrygte, at udi vor By (hvor der er en temmelig stor Del af Børn, som nødvendig Sommer og Vinter af en forstandig, kristelig og tro Skole-

mester burde at anføres til det Gode, hvilket de fleste af Forældrene i Byen ogsaa hjerteligen ønsker), saasnart Skolemesteren om Paasketiden afgaar, ingen Skole mere bliver holden, og Ungdommen derover, istedetfor at lære noget Godt, maa faa Lejlighed til at fordrive den ædle Tid paa Gaden, og formedelst Vanartigheds Øvelse forglemme Alt, hvad de tilforne haver lært, og de yngre Børn, som efterhaanden snart kunde medtages til Skolen, aldeles maatte blive forsømt, hvilket og visseligen sker, hvis ikke Deres Høj- og Velb. som ogsaa Højærværdighed i Henseende til Guds Ære og Ungdommens sande Velfærd naadig og højgunstig anbefaler enhver udi Byen alvorligen, at de uden Modsigelse skal være pligtige at give deres Andel saavel til Skolemesterens Underhold og Belønning som til Skolehusets Reparation. Vel haver vi underskrevne tilligemed Sognepræsten givet al mulig Flid dertil, men de Genstridige, til hvilke ikke alene de Faa, som ingen Børn haver, men ogsaa i visse Maader nogle af dem, som da Gud har velsignet dermed, kan henregnes, haver altid givet Forhindring derudi, saa at det nu er kommen til Fuldkommenhed. Beder derfor i dybeste Underdanighed og Ydmyghed Deres Høj- og Velb. og Deres Højærværdighed naadig og højgunstig vilde behage derhen at decretere, at sauntlige Lodsejere saavel som Landbolerne og hvem, som haver Børn skal være skylden og tilholden at lade deres Børn antegne til Skole fra 7 Aar og indtil 14, dernæst at enhver af Lodsejerne, enten de have Børn eller ej, dog efter deres Gaardpart maa være pligtige at yde deres Andel, Og da det, som vi alt tilforne underdanig og ydmygelig haver anført, er en temmelig stor By og mange Børn derudi, som nødvendig behøver en god Skoleholder,

at der da maatte benævnes en visse Sum til en duelig Skolemesters Belønning, som kan vorde fordelt paa den hele By til Enhver i Særdeleshed efter Omstændighederne, at paa saadan Maade os samtl. af vores Naadige og Højgunstige Øvrighed et bestandigt Forhold med Skolen maa vorde foreskrevet, hvorefter vi uden nogen Modsigelse og Tvistighed stedse kan vide at rette os.

Vi forvente paa denne vores kristelige Ansøgning en Naadig og Højgunstig Bønhøring og forbliver stedse

Eders Høj- og Velbaarenheds

som ogsaa

Eders Højærværdigheds

underdanigste og ydmyggeste Tjenere

(Derefter følge de 11 Navne.)

Auf Verlangen der Mehrsten aus dem Dorfe Styding habe mit unterthäniger und gehorsamster Bitte, dasz die Hindernis wegen einer beständigen Schule auf einmal möge gehoben werden, dieses zu unterschreiben ich nicht unterlassen können.

Hammelev, d. 19. März 1759.

C. Prætorius.

Fra Amtmand Klingenberg kom der da d. 23. April 1759 den Befaling, at ovenfor nævnte 11 saa vel som de, der ikke vilde vedkende sig den af de fleste Stydinger undertegnede Overenskomst, havde at møde paa Amtshuset den 1. Maj Kl. 10. Her kom man da til gensidig Forstaaelse.

Imidlertid saae det ikke bedre ud i de 2 andre Skoledistrikter. I en Indberetning vistnok fra 1760 hedder det i Oversættelse:

„Hvad der vedrører de to Biskoler, saa har jeg dog

Gud være lovet, efter stor Møje havt den Lykke, at det er kommen i Orden med Skolen i Styding, hvilket er sket paa det Kongl. Amthus. Med Skolen i Gl.-Ladegaard er det ligeledes kommen til en lykkelig Afslutning paa det Kongl. Amthus. — Men med Kirkeskolen ser jeg allerede forud, at der vil være endnu større Vanskelighed og vel slet ikke vil kunne komme i Stand uden Tvangsmidler. — Foruden mig er der kun 3 Mænd som betale med Penge; de andre komme ham til Hjælp med lidt Pløjning, Bortførelse af Gødning og Kørsel, hvorved man da har slaet sig til Ro.“

Der fandtes intet Skolehus i Hammelev, men Degnen holdt Skole i sit eget Hus; han ejede nemlig et Kong. Landbol, hvis Skatter bleve betalte af Skoledistriktet. Selv betalte han Skolestuens Reparation. Der blev ikke holdt Skole fra St. Hansdag til Mikkelsdag. Naar der blev talt med Forældrene derom, svarede de: „Vi ere ikke i Stand til at holde Tjenestetyende. Ved Arbeidet trænge vi til saa mange af vore Børn, som kunne arbejde.“ — „De Smaa, som ikke kunne Andet, vogte om Sommeren Gæs og Svin.“ — I Byen var der 40 Skolebørn.

Den 4. Febr. 1762 have samtlige Lodsejere af Gl.-Ladegaard og Jernhyt forenet sig om en Skole-Konvention. Børnene skulle gaa i Skole fra 6—10 Aar baade Vinter og Sommer, men fra 10—14 Aar kun om Vinteren; Forældrene skulle koste og lønne Læreren; de Forældre, som ikke have Børn, skulle aarlig give ham 12 Sk. af hver hel Gaard; de, som have flere end 2 skolepligtige Børn, og koste Læreren, skulle give ham $\frac{1}{2}$ Sk. lybsk hver 6 Dage, hvorimod de, der ikke koste ham, skulle give en hel. Hvert Landbol skal halvaarig give 2 Sk. —

Den 16. April 1766 er der indgaaet en ny Overenskomst, hvorefter de 12 Sk. ere blevne forhøjede til 1 Mark lybsk; alle, enten de have Børn eller ej, skulle koste Læreren, paa en hel Gaard dobbelt saa længe som paa en halv, og paa en halv dobbelt saa længe som paa et Landbol. Børnenes Forældre skulle skaffe Ildebrændsel.

Ogsaa fra Ladegaard blev der 1767 indgivet en Klage til Kirkevisitoriet over, at en Halvgaardejer og en Landbolsmand i L. ikke vilde rette sig efter Skole-Kontrakten, og at Jernhytterne efterfulgte deres Eksempel. Der siges, at Læreren koster 8 Dage paa hver hel Gaard, 4 paa hver halv Gaard og 2 paa et Landbol. Kirkevisitorerne befaler d. 12. Maj 1767 de Anklagede at tiltræde Overenskomsten inden 3 Dage.

I Juli 1778 klager Læreren over, at han den Sommer kun har havt højst 6 eller 7 Børn i Skole, ja de fleste Dage kun 1, 2 eller 3, nogle Dage ingen. Fra Jernhyt navde der ingen været i Skole siden Paaske. Han skriver blandt Andet: „Jeg har for en 5 Aars Tid udbedet ved det høje naadige Amtshus et Dekret paa de naklæssige Forældre at paalægge med daglig Eksekution 2 Sk. for hvert Barns Udeblivelse. Samme høje Dekret lod jeg forelæse for samtl. Vedkommende. — Jeg efter samme naadige Befaling forholdt mig et Par Aars Tid med Eksekution paa de forsømmelige Forældre; saa befandt, jeg, at Skoleinteressenterne fik Fjendskab til mig, for jeg vilde, at deres Børn skulde følge Skolen.“

Læreren var altsaa her en Slags Herredsfoged! Han fortæller endvidere, at Dekretet blev ham frastjaalet. — Denne, „Skoleholder Todsens“, havde 1785 kun 24 Daler i Skoleløn foruden 2 Daler, som han fik af Kirkekassen

3 Aar derefter var han, da han var en gammel Mand, ikke længere Lærer og fik da 8 Daler af Fattigkassen.

1768 bleve Skoledistrikterne Hammelev og Styding slaede sammen til et, og der blev bygget en fælles Skole lidt Nord for Stævningen. Desuden skulde ogsaa Konfirmanderne fra Ladegaard og Jernhyt besøge Degneskolen. Lærerens Indtægter bleve 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Malt, 1 Tdr. Byg eller Boghvede, Land til 2 Køer og 5 Faar, 3 Læs Hø, 2 Læs Halm og 12 Læs Træ eller Tørv. Skolelønnen var 8 Sk. aarlig pr. Barn. 1808 blev Degnens Skoleløn forhøjet til 40 Daler, og et Aar derefter bleve de 3 Læs Hø forandret til 6 Læs à 600 Pund.

1846 bleve begge Skoledistrikter igen adskilte, idet baade Hammelev og Styding da fik nye Skoler. Enkelte Havevækster vidne endnu om, hvor den gamle Degneskole har staaet.